

1983. március 3. - **A mérnök-munkás kapcsolat ma**

Előző számunkban áttekintettük a munkás-mérnök kapcsolat alakulásának történelmi előzményeit, a kezdetektől a közelmúltig. Hogy miért nem a remélt mértékben csökkent közöttük a távolság az évszázad második felében - a világban és Magyarországon -, annak bemutatására vállalkozik az elemzés második része.

Az államosítást követő időszak téves politikai és gazdasági döntései közül nem egy a műszaki-értelmiséget is közvetlenül érintette. A fékezett, önmérséklő bérpolitikán túl a műszaki értelmiség státusát tovább csökkentette a velük szemben érvényesített hátrányos politikai diszkrimináció és a munkásság körében keltett értelmiségellenes hangulat. Az újjáalakuló szakszervezet saját bevallása szerint sem oldotta meg a mérnökök érdekképviselését. A műszakiak passzivitását az átgondolatlan gazdaságpolitikai és műszaki-tervezési döntések is növelték. Ilyen előzmény után érthető módon alaposan megrázta az 56-os ellenforradalom (a szerkesztő fogalmazása, a kéziratban „események” szerepel - Z.Z.) a műszakiak társadalmát. Az ötvenes évek végén kezdődő konszolidáció egyik termékeként a szocialista brigádmozgalom igyekezett kereteket adni a munkások és a műszaki értelmiség párton kívüli együttműködésének és közeledésének. Mint a későbbi szociológiai vizsgálatokból megtudjuk, ez az igyekezet kudarcba fulladt.

Mai mérnökök és elméletek

Nézzük röviden néhány nyugati szerző megállapítását napjaink mérnökeinek helyzetéről és a munkásokhoz fűződő viszonyáról. Egy ismert amerikai szociológus, Mills, a műszakiakat úgy jellemzi, hogy intenzívebb kapcsolatot tartanak a vezetőkkel, mint a gyári munkásokkal, s mindezt tetézi az irodák és a műhelyek közötti „presztízsszakadék” is.

Casanova a francia társadalom elemzése alapján arra a következtetésre jutott, hogy például a tervező és a számítógépes mérnökök objektíve a munkásosztály részei, még ha ők nem is tudnak erről. A termelésirányító mérnökök besorolásánál már zavarba jön és még inkább egybemossa a határokat, mondván, hogy az egyre bonyolultabb technológiákat felvonultató termelési folyamatban a fizikai munkások és a mérnök munkások alkotják a „kollektív termelők összességét”.

Összefoglalva megállapítható, hogy a munkások képzettségi szintje nő; a mobilitás oly mértékű, hogy munkások gyermekei is kerülhetnek fehérgalléros állásokba. Kialakul egy olyan társadalmi réteg, amelybe alacsonyabb beosztású mérnökök és magasan kvalifikált munkások egyaránt tartoznak. A foglalkozási struktúra a fehérgallérosok felé tolódik el és egyúttal differenciálódik. Emiatt a két társadalmi csoport kapcsolatteremtési esélyei romlanak. A vezető műszakiak továbbra is elsősorban papírral és emberekkel foglalkoznak és „szakértői az emberekkel való futólagos és személytelen kapcsolatoknak” (Mills).

Presztízsrangsor

A különböző társadalmi rétegekhez tartozó emberek megítélését jól tükrözik az egyes társadalmi csoportokat jellemző foglalkozások presztízisében megmutatkozó és növekvő eltérések, miközben a fejlett kapitalista országokban is felismerhetők a jövedelmi kiegyenlítődés jelei. Egy, az egész Egyesült Államokra kiterjedő közvélemény-kutatás adatai alapján: 100 foglalkozás között az építész a 15., az általános mérnök a 23., a vasúti mérnök 38. A szakmunkások közül a villanszerelő a 44., a lakatos a 45., az ács az 55., az autószerelő az

59., és a vízvezeték-szerelő a 60. A szénbányász csupán a 77. a sorban. A presztízshierarchiát a legfelső bíróság bírja, az orvos és a kormányzó vezeti és a szemétbegyűjtő, az utcaseprő és a cipőtisztító zárja.

Egy angol vizsgálatban fizikai dolgozókat kértek meg, hogy rangsorolják a foglalkozásokat. 30 foglalkozás közül az üzemvezető a 7., míg a szerelő és az ács a 19., ill. 20. helyre került, (Forrás: A foglalkozások presztízse.)

Lothar Peter az NSZK-ban vizsgálta a termelőerők fejlődésének hatását az értelmiség és a munkásosztály kapcsolatára. Szerinte a közeledési folyamat azokban az iparágakban tart előbbre, ahol a munkások képzettségi struktúrája a műszaki fejlődés következtében kvalifikáltabb lett és közelebb került a mérnökhöz: például elektrotechnika, repülőgépipar, kőolajfeldolgozás. Ezeken a területeken bizonyos társadalmi átfedés alakul ki a munkásság felsőbb rétegei és a mérnökök között. A hatvanas évek diákmozgalmának ideológiájával szemben azonban még korai lenne a műszaki értelmiség „proletarizálódásáról” beszélni.

Ezzel szemben egy másik szerző, Gert Hartleder a munkásosztály létezését vonja kétségbe és fogyasztásra orientált kispolgári rétegekről beszél. Francia marxista szociológusok véleménye szerint a fennálló társadalom megváltoztatására a magasan képzett társadalmi csoportok képesek, az ún. „új munkásosztály”. Egy szélsőséges teoretikus, Helmuth Schelsky a munkások és egyszerű alkalmazottak helyébe, mint vezető társadalmi csoportot az „észtermelő” értelmiséget állítja.

Bernd Güther az értelmiség és a munkásosztály társadalmi távolságát és közeledését vizsgálva megállapítja, hogy a mérnökök és technikusok háromnegyed része a termelésben együtt dolgozik a munkásokkal. Az NSZK-beli helyzet megértéséhez tudnunk kell, hogy az ötvenes években a szakemberhiány miatt sok munkás került technikus vagy mérnöki beosztásba. Tehát más indítékok alapján, de hasonló folyamat játszódott le ott is, mint nálunk. Bár az országos presztízshierarchiában a mérnök-technikus az NSZK-ban 38 foglalkozás közül a 7. helyen áll, számarányuk más értelmiségi pályákhoz képest kevésbé nőtt a hetvenes években. A különböző értelmiségi foglalkozásokat betöltők számarányának százalékos növekedése 1970-1976 között: mérnökök 1,02; orvosok 12,88; újságírók, könyvtárosok 13,78; technikusok 33,44; tanárok 34,25; szociális gondozók 46,47.

A szocialista országok mérnökeinek társadalmi helyzetét nagyon kevés szerző vizsgálta. Egy szovjet kutatási összefoglaló szerint a mérnök legfontosabb sajátossága a termelés és irányítás tudományos szintű ismerete. A jelen és a jövő szempontjából a tervezőmérnököt tekinti jellegzetes műszaki értelmiséginek.

A közelmúltban vizsgálták öt európai szocialista országban (köztük hazánkban is) az iparban dolgozók helyzetét. Akszentievics György beszámolója szerint a fizikai munkások és a szellemi dolgozók között, az egyik leglényegesebb választóvonal a fizikai igénybevétel különbsége. Ez nyilvánvalóan a műszaki fejlettséggel van szoros összefüggésben. A vizsgált rétegek egymástól való távolságának számításához a jövedelmet, a lakáshelyzetet és a kulturális tevékenységet vették alapul. Ezek szerint az öt ország három típusba sorolható

Az egyes rétegek közötti távolságot a betűk egymáshoz viszonyított helyzete szemlélteti:

Német Demokratikus Köztársaság	É	A	F
Lengyelország	É A	F	
Magyarország Csehszlovákia Bulgária	É	A	F

Magyarázat: É = értelmiségiek; A = alkalmazottak; F = szakmunkások.

Az NDK-ra az jellemző, hogy a szakmunkások és az alkalmazottak állnak közelebb egymáshoz. Lengyelországot a (képzetlen és a szakképzett) fizikai dolgozók, valamint a szellemi dolgozók (alkalmazottak és értelmiségiek) közötti élesebb választóvonal jellemzi. Magyarország, Csehszlovákia és Bulgária esetében az egyes rétegek között nagyjából azonos távolság figyelhető meg.

A magyar viszonyok

Hazánkban viszonylag sok ismeret gyűlt össze az utóbbi évek kutatásai alapján az ipari szervezetekről, a munkásmagatartásokról. (Lásd mindenekelőtt Gyenes Antal és Rozgonyi Tamás, valamint Héthy Lajos és Makó Csaba kutatásait.)

Nem mondható el ugyanez a mérnöktársadalomról. Kevés adat áll rendelkezésünkre a műszaki értelmiség számáról, területi és iparági eloszlásáról, működési területéről, tevékenységéről. Bár már 1969-ben a győri üzemszociológiai konferencián Zsille Zoltán egy empirikus vizsgálat alapján részletesen elemezte a műszaki értelmiség helyzetét az iparban. Megállapította, hogy míg például a műszaki állomány arányának növekedési üteme az amerikai átlagnak megfelelő, addig a kereseti arányok a magasabb képzettség megszerzése ellen hatnak.

A hagyományok szerepe

A bérdifferentiálás egyébként ma is egyre csökkenő tendenciát mutat: a szakmunkások keresetét 1-nek véve a mérnökök fizetése a következőképpen alakult 1938 és 1977 között: 1938: 3,0; 1949: 1,95; 1964: 1,7; 1977: 1,31. Első közelítésben a helyzet hasonlóknak tűnik a fent leírt amerikai struktúrához, miszerint a különbségek kiegyenlítődnek. A hasonlóság azonban csak látszólagos, mert nem hagyható figyelmen kívül, hogy két különböző műszaki-technológiai színvonalon álló ipar mérnökeiről és munkásairól van szó.

A különböző társadalmi rétegek közötti kapcsolat mutatójaként vehető számításba a heterogén (tehát például mérnök-munkás) házasságok arányának alakulása. Andorka Rudolf adatai szerint 1962-64-ben a magyarországi vezető és értelmiségi férfiak és nők közül 10,6, illetve 11,8 százaléknak volt munkás házastársa. Egy szűkebb körű vizsgálat 1977-ben azt állapította meg, hogy a műszaki értelmiség 6 százalékának volt munkás a házastársa. Kovács Ferenc ugyanennek a vizsgálatnak az adatai alapján beszámol arról, hogy a barátok foglalkozása alapján is nagy a távolság: a szakmunkások 13 százaléka említ értelmiségi barátot, míg a mérnökök 15 százaléka munkás barátot. Ez utóbbi adatot megerősíti a Tóth-Sikora szerzőpár is.

A korábban idézett 1977-es kutatásból kiderül, hogy a munkások és a mérnökök közötti társadalmi különbségeket a két csoport ellentétesen ítéli meg: a munkások egyharmada szerint nőtt a mérnök-munkás távolság az utóbbi 10 évben, a műszaki értelmiség kétharmada szerint viszont csökkent. A tárgyilagos megítélést előítéletekkel terhes érzelmi motívumok is nehezítik, miszerint a szellemi foglalkozásúak lenézik a fizikai munkásokat.

Saját tapasztalataim szerint a kapcsolattartás nem csupán a beosztástól, hanem az iparág jellegétől, hagyományaitól is függ. A konfekció-, a textil- és a cipőipari üzemekben még a legritkább esetben sem találkoztam a műhelyekben mérnökökkel, műszakiakkal. A vegyiparban és az energiaiparban már gyakrabban találkozhatunk munkaköpenyes, védősisakos műszakiakkal az üzemcsarnokokban. Minden bizonnyal a veszélyesebb üzem fokozottabb kapcsolattartást igényel a végrehajtókkal. A bányászatban és az építőiparban tapasztalataim szerint még szorosabb a kontaktus. Egy építésvezető mérnök gyakran személyesen kell, hogy foglalkozzék még a segédmunkások problémáival is.

1974-75-ben a nehéziparban a szocialista brigádok körében folytattunk széles körű szociológiai vizsgálatot. Egyik alapkérdésünk a vezető-beosztott (mérnök-munkás) viszony alakulása volt. Tapasztalataink szerint közvetlen kapcsolatra szinte kizárólag a termelésirányítók esetében nyílik lehetőség. A főművezető, üzemvezető már csak alkalmasszerűen kerül kapcsolatba a munkásokkal. Főként abban az esetben, ha az alárendelt részlegeknél „esemény” van, üzemzavar, vita, anyagihiány stb., és a művezetőnek nincs hatásköre dönteni. A hivatalos fórumok, gyűlések nem alkalmasak a műszakiak és a munkások közötti közeledésre, hiszen ott általában az érdekeltérések éleződnek ki. A szabadidőben történő kapcsolatteremtés formái pedig még nem alakultak ki. A fehérasztal melletti összejövetelek nem igazán kohói a munkás-mérnök barátságnak. A kapcsolatok esetlegessége, lazasága akadályozza a kulturális cserét is. A műszaki értelmiségnek fontos és a legszélesebb értelemben vett kultúraközvetítő funkciója is van. A kapcsolatteremtés nehézségein túl ennek egyik legfőbb akadályát az oktatási rendszerben látom. A műszaki pályára készülő fiatalok többsége már a középiskolában másodlagosnak tekinti az ún. humán tárgyakat. Az egysíkú képzés, a beszűkülés veszélyeit a hallgatók is látják: az Ifjúkommunista 1982. decemberi számában az egyik interjúalany egyenesen szakbarbárképzésnek nevezi a mérnökök oktatását. A hallgatók érdeklődése viszont nagyon széles körű, ez látható abból is, ha figyelemmel kísérjük a műszaki kollégiumok, klubok igen gazdag programjait.

Új rétegek

A társadalmi fejlődés és a műszaki fejlettség jelenlegi szintjén a mérnökök és a munkások tevékenységének különbsége nem teszi lehetővé a tartós, gyakori kapcsolatteremtést. A technikai-adminisztratív jellegű kapcsolatokon túl érzelmmel töltött emberi kapcsolatok ritkán alakulnak ki munkahelyen. Éppen ezért az „idealizmus uszályába” kerülnénk, ha az üzemekben a „szeressük egymást, gyerekek” hangulatát akarnánk megvalósítani. A célt inkább a korrekt, tárgyyszerű munkatársi kapcsolatok kialakításában kellene megjelölni. Ennek elérése csak látszólag könnyű. A jövőben a társadalmi struktúra osztályai és rétegei közötti különbségek csökkenni fognak, a határokon átmenetet képező új rétegek alakulnak ki, ők lehetnek az átmenet a szellemi és a fizikai dolgozók között. A technikai fejlődés következtében a fizikai munkát igénylő tevékenységek csökkenni, ezáltal a munkásosztály maga is lényeges változáson megy át. Minden bizonnyal eljön az az idő, amikor a munkásosztály, valamint az értelmiség közeledése mint politikai kérdés értelmét veszti. ZÉTÉNYI ZOLTÁN